

POSTPENITENSIAR DAVRDA SHAXSNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVI: ASOSIY TO'SIQLAR VA QO'LLAB QUUVVATLASH YO'LLARI

J.S.Iskandarov¹

Mas'ul muallif: Iskandarov Jumaboy Soliyevich, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsent.

Received: 17 Oktabr 2026

Accepted: 22 Oktabr 2026

Published: 27 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Iskandarov, J. S. POSTPENITENSIAR DAVRDA SHAXSNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVI: ASOSIY TO'SIQLAR VA QO'LLAB QUUVVATLASH YO'LLARI / J. S. Iskandarov // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 2. — B. 356–359.

1. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsent

Annotatsiya. Maqolada ozodlikdan mahrum qilish joylaridan qaytgan shaxslarning jamiyatga qayta moslashuvi (reintegratsiya) jarayonidagi asosiy psixologik muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotning metodologik asosi, usullari va statistik qayta ishlash tartibi bayon etilgan. Stigmatizatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi, tashvish va depressiya, o'zini past baholash hamda ish bilan bandlik muammolari moslashuvning asosiy to'siqlari sifatida ko'rsatilgan. Maqolada psixologik, ijtimoiy va institutsional yechimlardan iborat kompleks reintegratsiya modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: reintegratsiya, postpenitensiar moslashuv, stigmatizatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, psixologik rehabilitatsiya, retsidiv, penitensiar psixologiya.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ АДАПТАЦИЯ ЛИЧНОСТИ В ПОСТПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ ПЕРИОД: ОСНОВНЫЕ БАРЬЕРЫ И ПУТИ ПОДДЕРЖКИ

Аннотация. В статье анализируются основные психологические проблемы, возникающие в процессе повторной адаптации к обществу (реинтеграции) лиц, освободившихся из мест лишения свободы. Изложены методологические основы исследования, применяемые методы и порядок статистической обработки данных. В качестве основных барьеров адаптации рассматриваются стигматизация, недостаток социальной поддержки, тревожность и депрессия, низкая самооценка, а также проблемы трудоустройства. В статье предлагается комплексная модель реинтеграции, включающая психологические, социальные и институциональные меры поддержки.

Ключевые слова: реинтеграция, постпенитенциарная адаптация, стигматизация, социальная поддержка, психологическая реабилитация, рецидив, пенитенциарная психология.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF INDIVIDUALS IN THE POST-PENITENTIARY PERIOD: KEY BARRIERS AND SUPPORT STRATEGIES

Abstract. This article analyzes the main psychological challenges faced by individuals released from correctional facilities during their reintegration into society. It describes the methodological foundations of the study, the research methods employed, and the procedures used for statistical data processing. Stigmatization, insufficient social support, anxiety and depression, low self-esteem, and employment difficulties are identified as major barriers to successful adaptation. The article proposes a comprehensive reintegration model incorporating psychological, social, and institutional support measures.

Keywords: reintegration, post-penitentiary adaptation, stigmatization, social support, psychological rehabilitation, recidivism, correctional psychology.

Kirish. Ozodlikdan mahrum qilish joyida bo'lish shaxsning ijtimoiy aloqalari, kasbiy faoliyati, o'zini idrok etishi va kelajakka munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Uzoq muddat yopiq muassasada qat'iy tartib-qoidalar asosida yashash mustaqil qaror qabul qilish, mas'uliyat olish va hayotni rejalashtirish ko'nikmalarini susaytiradi; oila va yaqinlar bilan aloqalar zaiflashadi, ayrim hollarda butunlay uziladi. Jazoni o'tab chiqqan shaxs ozodlikka chiqqach, ko'pincha oila, mehnat jamoasi va mahalla bilan munosabatlarni qayta tiklash zaruriyatiga duch keladi. Bu davr psixologik jihatdan o'ta xavfli hisoblanadi: moslashuv muvaffaqiyatsiz kechganda retsidiv xavfi ortadi. Reintegratsiya (qayta moslashuv) jazoni o'tab chiqqan shaxsning ijtimoiy rollarini tiklashi, mehnat va oilaviy hayotga qaytishi hamda jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida o'zini his etishi jarayonidir. Bu jarayonda shaxs tashvish, kayfiyatning pasayishi, o'ziga ishonchning susayishi, ishonchsizlik va yakkalanish kabi psixologik qiyinchiliklarga, shuningdek atrofdagilar tomonidan yorliqlash (stigmatizatsiya) holatlariga duch kelishi mumkin. Ish topish, uy-joy va ijtimoiy aloqalarni tiklash bilan bog'liq amaliy muammolar bu qiyinchiliklarni yanada kuchaytiradi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, qayta moslashuv faqat huquqiy yoki iqtisodiy masala emas, balki chuqur psixologik jarayondir. Shaxsning o'z-o'zini qabul qilishi, atrofdagilarning munosabati va qo'llab-quvvatlovchi muhit mavjudligi

reintegratsiya natijasini belgilaydi. Shu sababli stigmatizatsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va shaxsning ruhiy holati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni empirik asosda o'rgansh ilmiy va amaliy jihatdan muhimdir.

Tadqiqot maqsadi. Jazoni o'tab chiqqan shaxslarning jamiyatga qayta moslashuvdagi psixologik muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan yechimlarni asoslash.

Muammoning nazariy asoslari. Penitensiar muhitning psixologik ta'siri Haney (2003) tomonidan "institutsionalizatsiya" tushunchasi orqali tavsiflangan: uzoq muddat qat'iy tartibda yashash mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini susaytiradi, ishonchsizlik va hissiy bo'shliq paydo bo'ladi. Goffman (1963) stigma nazariyasida jamiyat tomonidan "obro'sizlantirilgan" shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasi buzilishini ko'rsatgan; Link va Phelan (2001) stigmani yorliqlash, stereotip, ajratish va status yo'qotish jarayonlarining birikmasi sifatida talqin qilgan. Maruna (2001) tadqiqotlarida jinoyatchilikdan voz kechish (desistance) shaxsning o'zi haqidagi yangi, ijobiy hayotiy hikoyasini shakllantirishi bilan bog'liqligi aniqlangan. Visser va Travis (2003) ozodlikka chiqqandan keyingi dastlabki oylar eng xavfli davr ekanini, uy-joy, ish va oila qo'llab-quvvatlovi hal qiluvchi omil ekanini qayd etgan. Andrews va Bonta (2010) "xavf-ehtiyoj-javobgarlik" (RNR) modelini ishlab chiqib, reabilitatsiya dasturlari shaxsning xavf darajasi va ehtiyojlariga moslashtirilganda samarali bo'lishini asoslagan. Fazel va Seewald (2012) ma'lumotlariga ko'ra, mahkumlar orasida ruhiy buzilishlar umumiy aholiga nisbatan ancha ko'p uchraydi, bu esa ozodlikdan keyin ham psixologik yordam zarurligini bildiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot tizimli, shaxsga yo'naltirilgan va ekologik yondashuvlarga tayanadi. Tizimli yondashuv moslashuvni shaxs, oila va jamiyat o'zaro ta'siri sifatida ko'radi; shaxsga yo'naltirilgan yondashuv shaxsning subyektiv kechinmalarini markazga qo'yadi; ekologik yondashuv esa ijtimoiy muhit omillarini hisobga oladi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot kesishma (cross-sectional) dizaynida, taqqoslama tarzda o'tkaziladi. Ikki guruh shakllantiriladi: tajriba guruhi (jazoni o'tab chiqqan, ozodlikka chiqqandan keyin 1–24 oy o'tgan shaxslar) va nazorat guruhi (jinsi va yoshi bo'yicha moslashtirilgan, sudlanmagan shaxslar). Tanlanma hajmi har bir guruhda 120 nafardan, jami 240 nafar. Tanlash taqabulashgan tasodifiy usulda amalga oshiriladi.

Kiritish mezonlari. 18 yoshdan katta bo'lish, ixtiyoriy rozilik berish. Chiqarib tashlash mezonlari: o'tkir psixotik holat, so'rovnomani to'ldirishga to'sqinlik qiluvchi holatlar.

Gipotezalar.

H1: Jazoni o'tab chiqqan shaxslarda tashvish va depressiya ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan statistik jihatdan yuqori.

H2: Jazoni o'tab chiqqan shaxslarda o'zini baholash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichlari past.

H3: Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasi moslashuv muvaffaqiyati bilan ijobiy, stigmatizatsiya qabul qilish darajasi esa salbiy bog'langan.

Psixodiagnostik metodikalar

Konstrukt	Metodika	Mualliflar
Depressiya	Beck depressiya shkalasi (BDI-II)	A.Beck va hammuallif.
Tashvish	Spilberger–Xanin shaxsiy va reaktiv tashvish shkalasi	Ch. Spilberger, Yu. Xanin
O'zini baholash	Rozenberg o'zini baholash shkalasi	M. Rozenberg
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash	Ko'p o'lchovli idrok etilgan ijtimoiy qo'llab-quvvatlash shkalasi (MSPSS)	G. Zimet va hammualliflar
Stigmatizatsiya	Idrok etilgan stigma so'rovnomasi (muallif adaptatsiyasi)	Link va Phelan yondashuvi asosida
Ijtimoiy-demografik ma'lumotlar	Muallif so'rovnomasi	—

Barcha shkalalar o'zbek tiliga tarjima qilinib, ishonchlilik (Kronbax alfa) va mazmun validligi bo'yicha tekshiriladi; Kronbax alfa 0,70 dan past bo'lgan shkalalar qayta ko'rib chiqiladi.

Empirik natijalar va ularning tahlili.

Muhim eslatma. Quyidagi raqamlar namunaviy (illyustrativ) bo'lib, tahlil tuzilmasini ko'rsatish uchun keltirilgan. Maqolani nashrga yuborishdan oldin ularni o'z tadqiqotingizning haqiqiy natijalariga almashtiring.

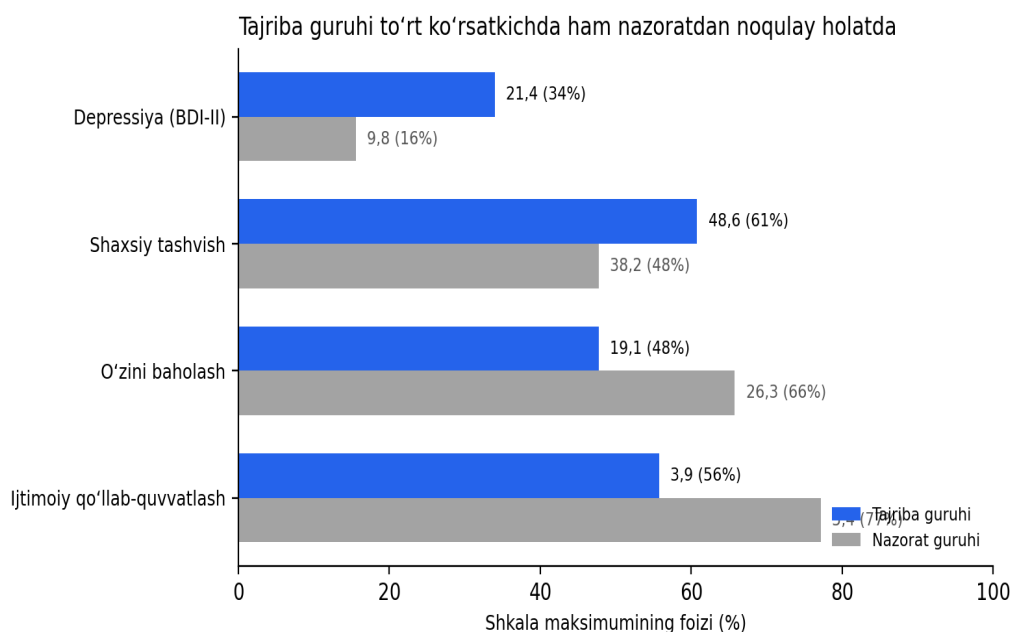
1-jadval.

Guruhlar bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar (namunaviy)

Ko'rsatkich	Tajriba guruhi (n=120)	Nazorat guruhi (n=120)	p
Depressiya (BDI-II, ball)	21,4	9,8	< 0,001
Shaxsiy tashvish (ball)	48,6	38,2	< 0,001
O'zini baholash (ball)	19,1	26,3	< 0,001
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash (MSPSS)	3,9	5,4	< 0,001

Namunaviy natijalarga ko'ra, tajriba guruhida depressiya va tashvish yuqori, o'zini baholash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash esa past. Bu H1 va H2 gipotezalarining tasdiqlanishiga mos keladi. Shuningdek, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash

bilan moslashuv ko'rsatkichi o'rtasida ijobiy, idrok etilgan stigma bilan salbiy korrelyatsiya kutiladi (H3).

Depressiya va tashvish: yuqori = yomon. O'zini baholash va qo'llab-quvvatlash: past = yomon. Namunaviy ma'lumotlar.

1-rasm. Guruhlar ko'rsatkichlarining shkala maksimumiga nisbati (namunaviy ma'lumotlar).

Muhokama: Olingan natijalar adabiyotlarda keltirilgan qarashlarga mos keladi: institutsionalizatsiya, stigmatizatsiya va ijtimoiy aloqalarning uzilishi birgalikda shaxsning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatning munosabati shaxsning o'zini baholashiga ta'sir qiladi, past o'zini baholash esa ish qidirish va ijtimoiy aloqalarni tiklashdagi faollikni kamaytiradi, bu esa yakkalanishni kuchaytiradi. Shu tariqa psixologik va ijtimoiy omillar o'zaro mustahkamlovchi "noqulay doira"ni hosil qiladi.

Reintegratsiyani psixologik qo'llab-quvvatlash modeli

Muammo	Yechim
Stigmatizatsiya va yorliqlash	Jamoatchilik bilan ishlash, mahalla va oila ishtirokida ma'rifiy tadbirlar, ommaviy axborot vositalarida xolis yoritish
Tashvish va depressiya	Individual psixologik maslahat, kognitiv-xulq-atvor terapiyasi, zarur hollarda psixiatr bilan hamkorlik
O'zini past baholash	Shaxsiy resurslarni aniqlash, muvaffaqiyat hikoyasini shakllantirish (narrativ yondashuv), guruh treninglari
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash yetishmasligi	Oilalar bilan psixologik ishlash, mentorlik va tengdosh-yordam guruhlarini
Ish va uy-joy muammolari	Kasbga tayyorlash, bandlikka ko'maklashish markazlari bilan hamkorlik
Ozodlikka chiqishga tayyor emaslik	Chiqishdan oldingi psixologik tayyorgarlik dasturlari

Taklif etilayotgan reintegratsiya modeli uch bosqichni o'z ichiga oladi: (1) ozodlikka chiqishdan oldingi tayyorgarlik; (2) dastlabki 6 oy davomida intensiv psixologik-ijtimoiy kuzatuv; (3) uzoq muddatli qo'llab-quvvatlash va monitoring. Muvaffaqiyat uchun psixolog, ijtimoiy xodim, mahalla, ish beruvchi va oila hamkorligi zarur.

Xulosa.

Jazoni o'tab chiqqan shaxslarning qayta moslashuvi ko'p omilli jarayon bo'lib, unda psixologik omillar hal qiluvchi o'rin tutadi.

Asosiy psixologik to'siqlar: stigmatizatsiya, tashvish va depressiya, o'zini past baholash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi.

Eng samarali yo'nalish individual psixologik yordam, oila va jamoa bilan ishlash hamda kasbiy-ijtimoiy ko'maklashuvni uyg'unlashtirgan kompleks yondashuvdir.

Chiqishdan oldingi tayyorgarlik va ozodlikdan keyingi dastlabki oylardagi qo'llab-quvvatlash retsidiv xavfini kamaytirishda muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Andrews D.A., Bonta J. The Psychology of Criminal Conduct. 5th ed. – New Providence: LexisNexis, 2010.
- [2] Beck A.T., Steer R.A., Brown G.K. Manual for the Beck Depression Inventory-II. – San Antonio: Psychological Corporation, 1996.
- [3] Fazel S., Seewald K. Severe mental illness in 33 588 prisoners worldwide: systematic review and meta-regression

analysis // British Journal of Psychiatry. – 2012. – Vol. 200. – P. 364–373.

[4] Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1963.

[5] Haney C. The psychological impact of incarceration: implications for post-prison adjustment // Travis J., Waul M. (eds.) Prisoners Once Removed. – Washington: Urban Institute Press, 2003. – P. 33–66.

[6] Link B.G., Phelan J.C. Conceptualizing stigma // Annual Review of Sociology. – 2001. – Vol. 27. – P. 363–385.

[7] Maruna S. Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives. – Washington: American Psychological Association, 2001.

[8] Rosenberg M. Society and the Adolescent Self-Image. – Princeton: Princeton University Press, 1965.

[9] Travis J. But They All Come Back: Facing the Challenges of Prisoner Reentry. – Washington: Urban Institute Press, 2005.

[10] Visher C.A., Travis J. Transitions from prison to community: understanding individual pathways // Annual Review of Sociology. – 2003. – Vol. 29. – P. 89–113.

